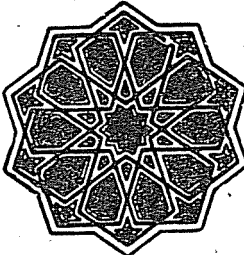

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

585

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN "HALLÂC-I MANSÛR'A DÂİR" RİSALESİ

*Zülfikar GÜNGÖR**

Hâllac-ı Mansûr, İslam Tasavvuf Tarihi'nin en meşhur ve etkisi en yaygın olan simalarından biridir. Bilindiği gibi o, mutasavvıflarca bir şatahat¹ mahsülü kabul edilen "Ene'l-Hak" sözünü söylediği gerekçesiyle öldürülmüştür.

Yaşadığı dönem mutasavvıfları üzerinde etkisi olmakla birlikte; onun asıl tesiri, ölümü sonrası belirginleşmeye başlamış ve halen de çok değişik coğrafyalarda yaşayan insanlar üzerinde görülmeye devam etmektedir². Fikirlerini savunanlar tarafından, uydurma bir tarikat silsilesi ile ona izafeten Hallâciyye³ adıyla bir tarikatın kurulmuş olması, kanaatimizce bu mutasavvıfın tasavvuf tarihimizde önemli bir yer edindiğinin açık göstergesidir.

Hallâc-ı Mansûr, Türk Edebiyatı'nda da etkisi çok olan bir mutasavvıftır. Gerek halk, gerekse divan şairlerimizin birçoğu onun fikirlerini savunmuş ve şiirlerinde onunla ilgili kavramlara yer vermiştir. Hatta bazı şairlerimiz onun hayatını ve fikirlerini işleyen manzumeler nazmetmişler ve böylece edebiyatımızda "Mansûr-nâme" adı verilen bir tür doğmuştur. Bu türe ait bir eseri yayımlayan Mustafa Tatçı konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

* Türk-İslam edebiyatı Araştırma Görevlisi.

1. Şatah: Araçça, hareket, kıpırdama vs. gibi anlamları olan bir kelime. Konuşmada şatah, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade eder. Aşırı tecelli ve feyz gelen velilerden, bir takım şeriata uymaz gibi görünen sözler zuhur eder. Dıştan bakınca, bu sözlerin hiçbir manası yokmuş gibi görülür. Ancak, sūfînin ruhânî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından, o sözler ele alınınca, anlaşılmazlık durumu ortadan kalkar. Kanaatimizce, bir insan olan Hallâc'ın "Ene'l-Hak" sözünden önce, kuru bir ağaç kökünün "İnnî ena'llah" (Ben Allah'ım) diye (Kasas/30) dile gelip, insan gibi konuşup seslenmesini anlamaya çalışmak gerek... Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1977, 660.
2. Hallâc-ı Mansûr'un değişik kültür ve inanç mensupları üzerindeki etkileri için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitabü't-Tavâsin*, İstanbul 1976, 48-54 Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *TDVİA*, XV, 380-381 ve Ethem Cebecioğlu, "Hallâc-ı Mansûr", *AÜİFD*, XXX, 342-343.
3. Ethem Cebecioğlu, age, 321.

"Mansûr-nâme, isminden de anlaşılacağı üzere, Hallâc-ı Mansûr'un hayatı ve kerametlerini işleyen mesnevî nazım şekliyle yazılan tahkiyevî bir türdür. Kaynaklarımızda, Mansûr-nâme yazan dört ayrı şairden bahsedilmektedir:

- 1- Niyâzî (XIV-XV. y.y.)
- 2- Ahmed-i Dâî (?-1421)
- 3- Müridî-i Aydınî (XIV-XV. y.y.)
- 4- Niyâzî-i Mısırî (1697-1694)"⁴

Bu müstakil tür dışında; halk ve divan şairlerimiz, şiirlerinde bu mutasavvıfla ilgili olarak; 'Ene'l-Hak', 'dâra çekilmek', 'ber-dâr olmak', 'aşk şehidi' vs. kavramlara da yer vermişlerdir. Bunlarla ilgili olarak Divânlar tarandığında çok sayıda örnek bulmak mümkün olacaktır. Ancak Hallâc'ın edebiyatımız üzerindeki tesiri başlı başına bir araştırma konusu olduğu için, burada bunlarla ilgili örneklere yervermemenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Bu çalışmada, kendisiyle ilgili müstakil çok sayıda inceleme⁶ yapılan Hallâc-ı Mansûr hakkında Osmanlıca yazılan bir risaleyi yayınlayarak, bu şahısla ilgili araştırma yapanların istifadesine sunmayı düşünmekteyiz. Risalenin metnine geçmeden önce yazarı hakkında bilgi vermenin de uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Risalenin Yazarı Tahirü'l-Mevlevî (1877-1951)

Tahirü'l-Mevlevî, 1877-1951 yılları arasında yaşamış; dinî, tasavvufî eserler yazmış bir ilim adamı, şâir ve mutasavvıfımızdır. İstanbul'da doğmuş, burada yetişmiş ve bu şehirde hizmetlerini yapmıştır. Babası hademe-i hassa başçavuşu Hacı Şafvet Bey, annesi Sultan Abdülaziz'in cariyelerinden Emine Emsal Hanımdır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin yetişmesi üzerinde aile çevresinin büyük etkisi olmuştur. Örgün eğitimini Ömer Efendi Sıbyan Mektebi, Gülhane Askerî Rüşdiyesi ve Menşe-i Küttâb-ı Askerî okullarında tamamlamıştır. Ancak o, bu eğitimle yetinmemiş ve kendini yetiştirmek üzere, Filibeli Mehmet Rasim Efendi, Galata Mevlevî-hânesi Şeyhi Esad Dede Efendi, Şeyh Mustafa Tunusî ve Mehmet Akif Ersoy gibi zamanının ilim adamı ve mutasavvıflarından özel dersler almıştır.

4. Niyâzî, **Mansûr-nâme**, (Haz. Dr. Mustafa Tatçı), MEB, İstanbul 1994, 75.
5. Konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, I, 395-396 ve Mustafa Tatçı'nın Niyazî'nin **Mansûr-nâme**'sinin metni öncesinde yer alan incelemesi, 58-73.
6. Hallâc-ı Mansur ve eserleri ile ilgili yapılan incelemeler için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, **a.g.e.**, 56-59 Süleyman Uludağ, **agmad**, 380-381.

O bu yoğun öğrenme faaliyeti neticesinde; Arapça, Farsça gibi dilleri tercüme yapabilecek derecede ilerletmiştir. Ayrıca **Mesnevî-i Şerif**, **Futuhât-ı Mekkiye** ve **Zevzenî** (Muallaka-ı Seb'a Şerhi) gibi önemli eserleri bu özel derslerde okumuştur.

Tahirü'l-Mevlevî 1.6.1308 / 13.6.1892 tarihinde Harbiye Nezâreti'nde memuriyet hayatına atılmış daha sonra, Orman ve Meadin Nezâreti'nde değişik kademelerde çalışmıştır. O, 1319/1903 tarihinden itibaren yaklaşık kırk yıl, Burhan-ı Terakki, Rehnümâ-yı Füyûzât, Darü's-Şafaka, İstanbul İmam Hatip Okulu, Maltepe ve Kuleli Askerî liseleri gibi okullar ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde inşâd, hitâbet, edebiyat, kitâbet-i resmiyye, İslam tarihi muallim ve müderrisliklerinde bulunmuştur.

Muallim ve müderrisliğinin yanısıra basın hayatı ile de ilgilenen müellif; **Resimli Gazete**, **Rehber-i Vatan**, **Mahfil** dergi ve gazetelerini çıkarmış ve **Mekteb**, **Beyânü'l-Hak**, **Sırat-ı Müstakim**, **Sebilü'r-Reşâd**, **Bilgi Yurdu**, **İslam Yolu** gibi dergilerde edebî, tarihî ve tasavvufî içerikli çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. Makalelerinden başka, çok sayıda tercüme ve telif eser de yazan Tahirü'l-Mevlevî'nin, tesbitimize göre 40 adet matbu, 49 adet de yazma kitabı mevcuttur⁷.

Aynı zamanda bir Mesnevî şârihi ve Mesnevî-han olan yazarın tasavvufî alakası küçük yaşta başlamıştır. **Mesnevî** dersleri aldığı Esad Dede Efendi'nin teşviki sonucu onyedinci yaşında Yeni Kapı Mevlevî-hânesi Şeyhi Mehmet Celaleddin Efendiye intisapla Mevlevî tarikatına girmiştir. İntisabından yaklaşık bir yıl sonra çile'ye girerek 1001 günlük Mevlevî çilesini tamamlayan yazar, Dede ünvanını almış ve 1923 yılından itibaren vefat senesi olan 1951'e kadar değişik fasıllarla Fatih, Süleymaniye, Laleli camilerinde **Mesnevî** dersleri taktır etmiştir. Yazarın önemli eseri sayılan **Şerh-i Mesnevî** bu camilerde verilen dersler sonucunda meydana gelmiştir.

Tasavvufî kişiliğinin yanısıra, şair ve edebiyatçı da olan müellifin biri Farsça olmak üzere iki adet divançe ve iki tane de divanı vardır. O, divan şiirinin revaçta olmadığı bir dönemde, divan edebiyatı geleneğine uygun şiirler nazmetmiş ve şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin eserlerini bir tasnife tabi tutmak gerekirse şunu söylememiz mümkündür: Onun eserleri; dinî, edebî, tarihî, tasavvufî biyografiler, edebî metin şerhleri, İslam ve Edebiyat tarihimize ait inceleme ve ders kitaplarından oluşmaktadır.

7. Müellifin makalelerinin listesi ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Zülfikar Güngör, **Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri**, Ankara 1994, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 111-232.

O eserlerinden bazısını, inandığı değer ve itimat ettiği şahısları müdafaa amacıyla kaleme almıştır. **Mesnevî'nin Eski ve Yeni Muterizleri**, İstanbul 1946, **Mesnevî'nin Muterizine İkinci Cevap**, İstanbul 1947, adlı kitapları ile "Mevlana'yı Zındıklıkla İtham Edene Bir Cevap", **İslam Yolu**, S. 69, 8 Rebiül'-Ahir 1369/26 Ocak 1950, s.1-4; "Edeb Yahu: Mu-hiddin-i Arabî'ye Kafır Diyen Bir. Vaize Cevap", **İslam Yolu**, S. 70, 15 Rebiü'l-Ahir 1369/2 Şubat 1950, s. 1-2 vs. makaleleri onun bu nitelikteki çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

Tahirü'l-Mevlevî'nin bu nitelikteki çalışmalarından birisi de, bu makalede metnini vereceğimiz **Hallâc-ı Mansûr'a Dâ'ir** adlı yazma risâledir⁸.

2. "Hallâc-ı Mansûr'a Dâ'ir" Adlı Risâle

Tahirü'l-Mevlevî tarafından yazılan bu risâle büyük mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr'la ilgili müstakil çalışmalardan birisidir. Kendisi de Mevlevî tarikatına mensup bir mutasavvıf olan müellif, bu risaleyi Hallâc hakkındaki bazı şüpheleri gidermek amacıyla, sözüne son derece itibar ettiği bir dostunun arzusu ile yazdığını ifade etmektedir (vr. la).

Risâlede öncelikle Hallâc'ın hayatı ile ilgili bilgiler verildikten sonra, onun tasavvuf ve edebiyat tarihimizde etkilediği şahıslardan örneklerle Hallâc'ın haksız yere öldürüldüğü görüşü savunulmaktadır. Ayrıca Hallâc'ın asılmasına sebep olarak gösterilen 'Ene'l-Hak' sözünün ilmi Ledünnî ve kurb (yakınlık) kavramları çerçevesinde anlaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tahirü'l-Mevlevî bu risâleyi yazarken konuyla ilgili tarihî, tasavvufî ve edebî kaynaklardan faydalanmıştır. Risâle içinde faydalandığı zikredilen başlıca kaynaklar şunlardır: İbnü'l-Verdî'nin **Tarih'i**, İbn Halikân'ın **Vefeyâtü'l-A'yân'ı**, Mevlana Câmî'nin **Nefehâtü'l-Üns'ü**, İmam Gazâlî'nin **Mişkâtü'l-Envâr'ı**, İmamü'l-Haremeyn'in **eş-Şâmil'i**, Mevlânâ'nın **Mesnevî-i Şerif'i** ve İsmâil-i Ankarâvî'nin **Minhâcu'l-Fukarâ'sı**.

Hallâc'ın edebiyatımız üzerindeki etkisine dair örneklerin de yer aldığı risâlenin kanaatimizce eksik tarafı; bu mutasavvıfın eserlerine ait bir bilginin verilmemesidir⁹. Risâlede kullanılan dil sade ve anlaşılır bir Türkçe'dir. Biz bu risâleyi yayına hazırlarken metin içinde geçen ayetlerin sure ve numaraları ile, hadislerin kaynaklarından tesbit edebildikleri-

8. Tahirü'l-Mevlevî'nin hayatı ve Şahsiyeti için bkz. Tahirü'l-Mevlevî, "Hayatım", **Dinî Tarihî Edebî Makaleler** (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi F. Sezai Türkmən Bl. 170, Zülfikar Güngör, a.g. tez, Ankara 1994.

9. Hallâc'ın eserleri ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., 56-59. Süleyman Uludağ, a.g. mad., 380-381 ve Ethem Cebecioğlu, a.g.m., 341-342.

mizi gösterdik. Ayrıca yine risâlede yer alan hicrî tarihlerin miladî karşılıklarını da verdik.

Bu risâlenin tek yazma nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü 1397 numarada kayıtlıdır. Risâlenin yazım tarihi ise 1 Şubat 1945'dir (vr. 2a). Bu yazma nüshanın tavsifi şöyledir:

İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü No: 1397

Cilt: Sırtı siyah bez, vişne rengi mukavva kapaklı

Yazı ve kağıt: Beyaz çizgisiz kağıtlara, siyah mürekkeple yazılmış rika

Varak sayısı: 12

Ölçüleri: 210x150 (175X115)

Satır sayısı: 15-17

Yazıldığı tarih: 1 Şubat 1945 (vr. 2a)

Müstensih: Mustafa Nuri b. Muhammed Şakir

İstinsah tarihi: 14 Şubat 1945 (vr. 12a)

3. Hallâc-ı Mansûr'a Dâir Adlı Risâlenin Metni

/1a/ **Hallâc-ı Mansûr'a Dâir**

Yazan: Tâhirü'l-Mevlevî Olgun

Sene 1364/ 1945

/2a/ **Hallâc-ı Mansûr'a Dâir**

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

el-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn ve Salla'llâhu 'alâ a'rafi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve 'alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn. Allahümme'c'al lî lisâne sıdkın fi'l-âherîn ve'ntuknî bi-kelimesi'l-hakkı ve'l-yakîn. Emmâ ba'd:

Lütfunun minnetdârı ve emrinin mutâvaatkârı bulunduğum pek muhterem bir zâtın talebi üzerine şu satırları yazıyorum. Maksadım: Şehîd-i mağfûr Hüseyin el-Hallâc b. Mansûr'a dâir bildiğim kadar ma'lûmât vermek ve ba'zılarınca Veliyy-i müşârun ileyh hakkındaki şübühâtı gidermektir. Cenâb-ı Hak'dan tevfiğ ve hidâyet dilerim

1 Şubat 1945

Tâhirü'l-Mevlevî Olgun

/2b/ **Hallâc-ı Mansûr Kimdi?**

Vefeyâtü'l-A'yân müellifi İbn Hallikân onun adını, künyesini, lakabını, ünvanını Ebu Muğis el-Hüseyin b. Mansur el-Hallâc ez-Zâhid el-Meşhûr diye kaydediyor. Fâris beldelerinden el-Beydâ'da (244/858) doğduğunu Vâsıt-ı Irak'da yetiştiğini Cüneyd-i Bağdâdî ve emsâli sûfiyye

ricâliyle görüşdüğünü, 'Ene'l-Hak' ve 'Mâ fi cübbetî illâ'llâh'¹⁰ gibi sözler söylediği için h. 309 zi'lka'desinde (m. 921 mart) Bağdat'da i'dâm edildiğini yazıyor.

Nefehâtü'l-Üns sahibi Mevlana Câmî de onu, Hüseyin Mansûr el Hallâc el-Beydâvî 'ünvanıyla zabt ederek "Beydâ şehrinde olup künyesi Ebû'l-Mugîs'dir. Üçüncü tabaka meşâyihindedir. Vâsıt-ı Irak'da bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Ebu'l-Hüseyin Nuri ile sohbet etti. Esasen Amr b. Osmân el-Mekkî'nin müridi idi. Künyesi Hallâc değildi. Dostlarından bir hallâcın dükkanına gitmiş, dükkan sâhibini bir işe göndermiş, eliyle işaret edince oradaki pamukların çekirdekleri bir tarafa ayrılmış, saf pamuklar da /3a/ bir tarafa yığılmıştı. Bu münâsebetle ona "Hallâc" lakabı verildi" diyor. Bir de kerâmetini nakl ediyor ki bu kerâmet, **Vefeyâtü'l-A'yân**'da da kayıtlıdır.

Şurası hatırdâda bulunsun ki, Hallâc'ın ismi Hüseyin'dir. Mansûr babasının adıdır. Nitekim **Vefeyâtü'l-A'yân** onu "Hüseyin b. Mansûr" diye zabt etmiştir. Fârisî'de iki 'alem arasında bulunan "ibn" kelimesi hazf edilir ve baba oğula muzâf olmak üzere bir terki-i izâfî halinde kullanılır. Mesela "Hüseyin 'Ali" denir ki "Hüseyin b. 'Ali" demektir. Bu kâideye binâen Mevlânâ Câmî de onu Hüseyin Mansûr diye yazmıştır. Şu halde "Hallac-ı Mansûr", "Hallâc b. Mansûr" demektir.

Hallâc-ı Mansûr Nasıl İ'dâm Edildi?

Mansûr'un hayatı tamamıyla mazbût değildir. **Vefeyâtü'l-A'yân** müellifi onun i'dâmını şöyle anlatıyor:

"Halife Muktedir Billâh'ın veziri Hâmid b. el-Abbâs'ın meclisinde Kâdî Ebû 'Ömer ve fukahadan ba'zı kimseler bulunurken Mansûr'un bahsi geçti. Onu meclise getirdiler. Kâdî i'dâmı hakkında fetvâ verdi ve kendi eliyle bir de kağıt /3b/ yazıp imzaladı. Oradaki fakihler de kadıyı tasdik ve fetvâ kağıdını imzâ etdiler.

Mansûr onlara hitâben; "ben müslümânım, Ehl-i Sünnet mezhebini denim. Hulefâ-yı Râşidîn'i ve Aşere-i Mübeşşere'nin bakiyyesini sâ'ir ashabdan üstün bilirim, ya'ni Şiî ve Hâricî değilim. Hadîse dâ'ir kitâblarım vardır. Benim kanımı dökmek helâl olmaz, Allah'dan korkun!" dediyse de dinlemediler ve zavallıyı zindana yolladılar.

Vezir, 'ulemânın verdiği fetvâyı halifeye gönderdi. Gelen cevabda: "Madam ki 'ulemâ katline fetvâ vermiş, zâbıtâ nâzırına teslim edilsin, ibtidâ bin değnek daha vurulsun, sonra başı kesilsin!" denilmişti.

10. Bu söz Bayezid-i Bestâmî (ö. 231/845)'nindir ve anlamı; cübbemde Allah'dan başka kimse yoktur, demektir.

Vezir, zabıta me'murunu çağırtdı. Halifenin emrini anlatdıktan sonra "eğer iki bin değnekle de ölmezse ellerini, ayaklarını, en nihâyet başını kesersin, cesedini de yakarsın. Sana Dicle'yi altun ve gümüş olarak akıtırım diye va'de kalkışsa bile sözüne kulak vermezsin ve işkencesini hafifletmezsin!" tenbihinde bulundu.

Hicri 309 Zi'lka'desinin 24'ncü salı günü (278 Mart 922) sabahleyin Mansûr'u zindândan /4a/ çıkarıp Bağdâd'ın "Bâbu't-Tâk" denilen mevki'ine götürdüler. Seyretmek için toplanan halkın gözü önünde yatırıldılar, bin değnek vurdular. Ah bile demedi. Yalnız değnekler altı yüzü bulunca zâbita nâzırına "Beni yanına getirt, sana Kostantiniyye Fethine mu'âdil bir nasihat vereyim" dedi. Nâzır, "böyle söyleyeceğini, hatta daha yüksek va'adlerde bulunacağını bana haber vermişlerdi!" diyerek dinlemedi. Değnekler iki bin olduktan sonra ellerini, ayaklarını, daha sonra da başını kestiler. Başını dâra asıp cesedini yaktılar, külünü Dicle'ye döktüler.

Diğer eserlerde değnekler vurulup elleri, ayakları kesildikten sonra canlı olarak ipe çekildiği ve ölümünü müte'âkib yakılıp külü Dicle'ye atıldığı yazılıdır. İhtimâl ki etrâfı, ya'ni elleri, ayakları kesilerek koltuklarından bağlanılmak suretiyle ve kalabalık halka göstermek emeliyle dâra çekilmiş, bir müddet seyr ettirilerek indirilip başı da kesilmiştir.

Hallâc-ı Mansûr'un İ'dâmına Tarafdar ve Aleyhdar Olanlardan Ba'zıları

İbn Hallikân diyor ki:

"Asr-ı 'ulemâsının ekseri Mansûr'un i'dâmına fetvâ vermiş, ba'zıları da hakkında hüsn-i zan göstermişti. İbn Şüreyh, 'Hallâc için ne dersin!' su'âline' bu adamın hâli bence ma'lûm değildir. Onun için bir şey diyemem" cevâbını vermiştir. /4b/ İmâm-ı Gazâlî de **Mişkâtü'l-Envâr** isimli kitabında Hallâc için uzun bir fasil tahsîs etmiş ve onun sözleri fart-ı muhabet ve ifrât-ı vecdden ileri gelmişti, demiştir."

İbn Hallikân şu satırları yazdıktan sonra İmâmü'l-Haremeyn'in eş-Şâmil ünvânlı kitabındaki bir vehmini tenkîd ediyor.

İmâmü'l-Haremeyn; Cennâbî ile İbnü'l-Mukaffa' ve Hallâc'ın memleketde fesâd çıkarmak için ittifâk ettiklerini, Cennâbî'nin Ahsâ'da, İbnü'l-Mukaffa'nın Türkistân'da epeyce karışıklık çıkardıkları halde Bağdâd ahâlisinin uyanıklığı dolayısıyla Hallâc'ın muvaffak olamadığını yazmış. İbn Hallikân diyor ki: "Bu söz tarih bilenlerce doğru sayılamaz. Çünkü üçünün bir zamânda ictimâ'ı mümkün değildir. Cennâbî 301/913-914senesinde hamamda iken kölesi tarafından öldürülmüştür. İbnü'l-Mukaffa' 245/859 tarihinde katl edilmiştir. Hallâc ile Cennâbî'nin ictimâ'ı mümkün olsa bile görüşüp konuştuklarını bilmiyorum."

Mevlânâ Câmî de yazıyor ki:

Ebu'l-Abbâs-ı 'Atâ, Şiblî, Ebû Abdu'llâh-ı Hafîf, Ebu'l-Abbâs-ı Sü-reyc gibi sûfiyye meşâyihî: "Hallâc 'ın ne demek istediğini biz ne bilelim?" diyerek i'dâmına rızâ göstermediler. Ba'zıları da ondan ayrıldılar. Fakat bu ayrılık, onu ta'n ettiklerinden değil, hâl u vakt icâbı idi. Sonra-dan gelen sûfiyye şeyhlerinin hepsi Hallâc'ı kabul ve hakkında hüsn-i zan etmişlerdir"

/5a/ Şeyh Ebû Sa'îd b. Ebi'l-Hayr, Mansûr'un hâli çok yüksekti. As-ında onun gibi bir adam yoktu, demiştir.

Şeyhu'l-İslâm Abdu'llâh-ı Ensârî, Hallâc'ı ne red ne de kabul ede-rim. Çünkü şeri'at âdâbına ri'ayetde bulunmadı. Fakat onu takdîs edenle-ri, red eyleyenlerden ziyâde hoş görürüm, diye ihtiyâtkârlık göstermiş, şeri'at âdâbına hürmetsizlik ettiğiinden o felâkete uğramış olduğunu söy-lemiş, lâkin 24 sa'âtte bin rek'at namâz kıldığını, hatta i'dâm edileceği günün gecesinde beş yüz rek'at edâ ettiğini haber vermiştir.

Şiblî, Hallâc'ın dediğini ben de diyorum, amma beni deliliğim kur-tarıyor, onun akli onu öldürüyor, diyerek Hallâc ile hem-fikir olduğunu bildirmiştir.

Ebû Abdu'llâh-ı Hafîf de ona "İmâm-ı Rabbânî" ta'bir etmiştir.

Eserlerinden ma'lûmât aldığım iki müellifden İbn Hallikân, Hallâc'ın terceme-i hâli başına "ez-Zâhid el-Meşhûr" sıfatını kondurup velâyetine kâ'il olduğunu anlatdığı gibi, İmâmü'l-Haremeyn'in onun hak-kındaki isnâdını tenkîd etmiş, Mevlânâ Câmî de onu rahmetle yâd eyleye-rek üçüncü tabaka meşâyihinden bulunduğunu bildirmiştir.

Arab müverrihlerinden bir İbnü'l-Verdî vardır ki, 'Şeyhü'l-Ekber'in eserlerini yaktık, çok şükür!', diyecek derecede bir fakihdir. Bu âdem de tarihinde diyor ki:

/5b/ "309/922 senesinde Hüseyin el-Hallâc b. Mansûr katl edildi. Bu zât, Horasân'dan Irâk'a gelmiş, oradan Mekke'ye gitmiş, bir sene Hicr dâhilinde oturup bir dâm altında barınmamıştı. Her gün oruç tutar, su ve birkaç lokma ile iftâr ederdi. Sonra Bağdâd'a geldi. Halka yazın kış mey-vesi verirdi. Elini uzatır, avucu para ile dolu olduğu hâlde çekerdî. Herke-se yediklerini ve evlerinde yaptıklarını ve kalplerinden geçen şeyleri söy-lerdi.

Ba'zıları Hakk'ın ona hulûl etmiş olduğu vehmine kapıldılar. Ba'zıları, veliyyu'llâhdır, dediler. Ba'zıları da hokkabâzlık ve sihirbâzlık isnâdında bulundular.

Muktedir Billâh'ın veziri Hâmid b. el-Abbâs, onun aleyhdârlarından idi. Meclisine getirtir, muhtelif şeyler sorar, fakat şer'an onu mahkûm edecek bir cevâb alamaz. Fakat öldürtmek için bahâne aramaktan vazgeçmezdi. Sonra onun bir kitabını buldu. Hallâc orada demişdi ki; hac etmek isteyen bir kimse Mekke'ye gitmek için imkân bulamasa evinin bir odasını temizlemeli, oraya kimseyi sokmamalı, hac mevsimi olunca onun etrâfını tavâf etmeli ve huccâcın yaptıklarını yapmalı, sonra otuz yetim toplayıp yapabileceği en güzel bir yemeği o odada o çocuklara yedirmeli ve onlara yedişer dirhem vermeli, hac /6a/ etmiş gibi olur.

Vezir bu kitâbı Kâdı Ebû Amr'ın yanında okuttu. Kâdı, Hallâc'a bunu nerede buldun? diye sordu. O da, Hasan-ı Basrî'nin **Kitâbu'l-İhlâs**'ında gördüm, cevâbını verdi. Kâdı, ey kanı helâl olan yalancı biz de o kitâbı Mekke'de gördük, orada böyle bir şey yoktu, dedi.

Vezir, kâdının "kanı helâl olan" demesi üzerine buna dâ'ir fetvâ istedi. Kâdı vermemek istediysen de vezirin ısrârı üzerine fetvâsını yazıp imzâladı. Orada bulunan âlimler de fetvâyı imzâ ettiler.

Hallâc, benim kanımı dökmek helâl olamaz. Ben müslümânım, Ehl-i Sünnet mezhebindenim, hadîse dâ'ir kitâplarım vardır. Kanımdan sakınız, dediysen de dinlemediler. Vezir, fetvâyı Halîfe Muktedir'e gönderdi ve Hallâc'ın katli için izin istedi. O da müsâ'ade gösterdi. Bin değnek vurdular. Sonra elini, ayağını kestiler, cesedini yakıp başını astılar."

Verilen fetvânın ne kadar esâssız olduğuna dikkat buyuruldu mu? Hallâc, şöyle yapmış olan bir âdem hac etmiş, farizâ-ı hac borcundan kurtulmuş olur, dememiş; **fe yekûnü ke men hacce**, ya'ni hac etmiş gibi sevâb kazanır, demiş. Böyle demekle de hiçbir şey lâzım gelmez. Anlaşıyor ki, Kâdı Efendi, hükmi-şer'î /6b/ muhâfaza etmekten ziyâde vezirin garazına âlet olarak istediği fetvâyı yazmış.

Yine İbnü'l-Verdî diyor ki:

"Ebu'l-Abbâsî İbn-i Süreyc, ben bu âdemin hâlini bilmiyorum, hakkında bir şey diyemem, dediği gibi Gazâlî de **Mişkâtü'l-Envâr**'ında Hallâc için uzun bir fasıl açmış, ondan zuhûr eyleyen kelimâtü hüsn-i te'vil ederek şiddet-i vecdden ileri geldiğini ve **ene ehvâ ve men ehvâ** ya'ni "ben ve sevdiğim biriz", "ben oyum o bendir" demek kabilinden olduğunu söylemiştir. Şeyhu'l-Kutub Seyyid Abdü'l-Kâdir-i Geylânî de, Hallâc'ın ayağı kaymış, elinden tutup kaldıracak bulunmamıştı. Ben zamânında olsaydım onun dest-gîri olurum, buyurmuştur. Şeyh Abdü'l-Kâdir'in kelâmı da Hallâc'ın veli olduğuna delâlet eder."

Hazreti Mevlânâ Mesnevî'sinde:

چون قلم در دست غداری بود
لا جرم منصور بر داری بود

ya'ni "hüküm ve ifnâ kalemi, gaddâr bir kâdının elinde buldukça Mansûr dâra çekilir" diyerek onun i'dâmını bir gadr saymıştır.

17a/ Meşhûr Türk mutasavvıfı Yunus Emre (ö. 1320):
Abdü'r-Rezzâk ol derviş yoldaş edindi beni
Hallâc-ı Mansûr ile dâra çekilen benim

diyerek kendisinin de zamânın Hallâc-ı Mansûr'u olduğunu haber vermiştir.

X/XVI. asrın âlim ve ârif şâ'irlerinden Yahyâ Nev'î
Bâr-ı ümmidün kesüp Mansûr-veş bu bağda
Nev'îyâ ber-dâr olan ma'nîde ber-hor-dâr olur

beytiyle Hallâc'ın yüksekliğine mu'tekîd bulunduğunu göstermiştir.

Yine o asrın şâ'irlerinden meşhûr Bağdatlı Rûhî;
Çün Hak diyeni eylediler zulm ile ber-dâr
Bâtul söze âgaz idelim biz dahî nâ-çâr

beytinde Hallâc'ın haksız yere ipe çekildiğine telmîh ve takrîz etmiştir.

İstânbul'un büyük şeyhlerinden İbnü'l-Vefâ, "Hallâc Ene'l-Hak demiş" diyen birine "Ene'l-Bâtul mu deseydi?" cevâb-ı zarîfini vermiştir.

Mevlevî şeyhlerinden ve Mesnevî şârihlerinden İsmâ'il-i Ankaravî *Minhâcu'l-Fukarâ*'sının tecellî bahsinde "...Hazreti Eyyüb'e Sabûr ismiyle tecellî eyledi, Bu kadar sene belâya sabr kıldı. Ve evliyâu'llâhdan Hazreti Bâyezid'e'Azim şânıyla tecellî eyledi 'Sübhânî mâ a'zame şânî' dedi"¹¹. Ve İbn-i Mansûr'a vahdet-i mutlaka ile tecelli kıldı 'Ene'l-Hak' dedi" 17b/ diyerek Hallâc'ın o sözü söylemiş olması, vahdet-i mutlaka tecellîsinin eseri bulunduğunu anlatmıştır.

İsmi şimdi hatırlayamadığım bir zât da;
Mansûr ene'l-Hak söyledi
Hakdır sözü hak söyledi

diye onun sözü ve sözü doğru olduğunu tasdîk eylemiştir.

11. Bu sözün anlamı; ben kendimi tenzih ve takdis ederim, benim şânım ne büyüktür, demektir.

Ene'l-Hak demiş Olan Yalnız Mansûr Değildi

Türk şâ'irlerinden Nevres-i Cedîd'in şöyle bir beyti vardır:
Çeşm-i hak-bîn yok cihânda yoksa şâh u meyvesi
Her dırahtın dâr ile Mansûr şeklin gösterir

"Dünyada hakikatı gören göz yok. Yoksa her ağacın dalı ile yemişi, Mansûr ile çekildiği dârı gösterir" demek olan bu beytte hem Hallâc'ın Ene'l-Hak dediğinden dolayı asıldığına telmîh, hem de o sözü yalnız ehlu'llâhın değil, ağaç dalı ile yemişine varıncaya kadar bütün mevcudâtın ma'nevî bir lisân ile söylemekte bulunduğuna işâret vardır.

Evet zerrât-ı kâ'inâtın her biri Hakk'ın sıfât u zâtına mazhar olduğu için her birinde görülen ve işitilen 'ıyân u beyânın cümlesi de Hakk'ındır. Şu hâlde /8a/ Hallâc gibi bir veliyy-i kâmilin, Ene'l-Hak demiş olması istigrâb edilemez. Zaten bu sözü ve emsâlini söylemiş olan ondan da ibâret değildir. Kibâr-ı ehlu'llâhın heman hepsi de ya sarahaten, yahud işâreten böyle coşkunluk göstermişlerdir. Meselâ Hazreti Mevlânâ:

مَا بَبغداد جهان جان انا الحق ميز ديم
 پيش ازین کین دار و کیر نکته منصور بود

buyurmuşdur ki; "Bu âlemde Mansûr'un nüktesi sebebiyle zuhûr eden salb u i'dâm vuku'a gelmeden evvel biz 'âlem-i ervâh Bağdâd'ında Ene'l-Hak diyorduk" me'âlindedir. Bu me'âli Yunus Emre de;

Ezelden benim fikrim Ene'l-Hak idi zikrim
Henüz dahî doğmadan evvel Mansûr-ı Bağdâdî

beytiyle ifâde etmiştir.

Kezâ Hazreti Mevlâna;

ز د موجه ها بحر قدم مایئ ما چون شد عدم
 گویم انا الحق بر ملا منصور و قتم دمبدم

demiştir ki; "Bizim bizliğimiz, ya'ni varlığımız, yok olunca kıdem denizi dalgalandı. Ben şimdi vaktin Mansûruyum. 'Aleme karşı vakt vakt Ene'l-Hak diyorum" demektir. Nisbeten yakın zamânların adamı olan Eşref-zâde 'Abdu'llâh er-Rûmî ki Kâdirî /8b/ şeyhlerinden olup o tarikin "Eşrefiyye" şu'besini kurmuş, tasavvufa dâ'ir mühim eserler yazmış, 874/1469-1470 tarihinde irtihâl ederek İznik'deki tekyesine gömülmüştür. Hayatında halkın mu'tekadı olan bu zâta gösterilen hürmet, vefâtından sonra

da süregelmiş ve türbesi hâlen ziyâret edilmekte bulunmuştur. Eşref-zâde hazretleri bestelenmiş ve kapanıncaya kadar tekyelerde okunmakta bulunmuş olan bir İlâhîsinde demiştir ki;

*Tecellî şevki didârın beni mest eyledi hayrân
Ene'l-Hak sırrını cânâ anıñcün kılmazam pinhân*

*Çürümüş tenlere bir kez eger dersen bi-iznî kum
Yalın ayak çû baş açık duralar cümlesi 'uryân*

*Sanırlar Eşref oğluyam ne Rûmîyem ve İznîkî
Benim o dâ'imü'l-Bâkî göründüm sûretâ insân*

Dikkat buyurulmuştur ki bu İlâhî, Hallâc'ın söylediği Ene'l-Hakk'ın tafsilinden başka bir şey değildir. Öyle olduğu hâlde sûfiyye ricâlinden hiçbirisi, bunu söylediği için Eşref-zâde veli değildir, demediği gibi zâhir 'ulemâsı da onu tekfir ve i'dâma kalkışmamıştır. Vâkı'a bu ve emsâli sözler, zâhirî ma'lûmâta tevâfuk etmez. Çünkü lisânü'l-hâldir. Hâl dili ise kıl u kâl ve sur'atı intikâl ile anlaşılabilir. Bir hadîs-i şerîfde;

ان من العلم كهيئة المكنون لا يعلمه الا العلماء بالله فاذا
نطقوا به لا ينكره الا اهل الغرة

ya'ni "ilmin bir nev'i vardır ki saklı eşya gibidir. Onu 'âlim-i bi'llâh olanlardan başkası bilmez. 'Alim-i bi'llâh /9a/ olanlar da ondan bahs edince gaflet ehli bulunanlar inkâr ederler."¹² İşte Hallâc ve emsâlinin hâli ve onların hâllerine tercemân olan akvâli ancak böyle bir 'ilm ile idrâk olunabilir. Yoksa (قال) aslı (قَوْلٌ), nün aslı (يَقُولُ) olduğunu, sonra i'lâl edilerek (قَالَ وَ يَقُولُ) şeklini aldığını öğreten sarf 'ilmi ve emsâli ma'lûmât ile anlaşılabilir.

'İlmin Nev'ileri ve 'İlm-i Ledünnî

'İlmi; şer'î, aklî, vicdânî ve ledünnî isimleriyle topluca dörde ayrılmışlardır. Tefsîr, hadîs, fikh, ferâ'iz gibi Kitâb ve Sünnet'den alınan 'ilimler şer'îdir. Hesâb, hendese, hey'et ve felsefe gibi akl ile bulunan 'ilimler aklîdir. 'Aklî 'ilimler de zarûrî ve istidlâlî olarak iki kısma ayrılır.

Zarûrî 'ilm: İnsânın acıdığı, susadığını ve üşüdüğünü bilmesi gibi düşünmeye muhtac olmayan şeylerdir.

İstidlâlî 'ilm ise; birtakım mukaddimeden bir netice çıkarmak sûretiyle elde edilen ma'lûmâttir. Yukarı ki 'aklî 'ilimler gibi.

12. Bu hadisin kaynağını bulamadık.

Bir de vicdânî bir bilgi vardır ki, ona 'ilm-i hâl yahud 'ilm-i ahvâl derler. Bunda /9b/ 'ilmin ve 'aklın te'siri yoktur. Ya'ni okumak, öğrenmek ve düşünmekle bulunmaz.

Dördüncüsü de bunun fevkindedir. Ona 'ilm-i ledünnî ve 'ilm-i esrâr ta'bir ederler ki, Allah tarafından enbiyâ ve evliyâyâ ilhâm olunur. Nitekim Kur'ân'da ve Hızır 'aleyhi's-selâm hakkında

و علمناه من لدنا علما

ya'ni "Ona indimizden bir 'ilm öğrettik"¹³ buyurulmuştur. Nazm-ı Celîl'in ifâdesi, bu 'ilmin kesbî, ya'ni çalışıp kazanmakla değil, vehbî, ya'ni ancak taraf-ı İlâhî'den ihsân olunmakla elde edilebileceğini gösteriyor. Buna binâ'en sûfiyyenin büyüklerinden ve Hallâc gibi ba'zı sözler söylemiş olanlardan Bayezid-i Bestâmî, hocâlara hitâben;

اخذتم علمكم ميتا عن ميت و اخذنا علمنا من الحي لا يموت امثالنا
يقولون حدثنى قلبى عن ربي وانتم تقولون مات، يعنى حدثوا
عن ربكم وأتركوا فلانا و فلانا و الواهب لم يموت و هو اقرب
اليكم من حبل الوريد والفيض الالهى والمبشرات ما سد بابها

ya'ni "Siz 'ilminizi ölüden ölüye intikâl etmek sûretiyle edindiniz. Biz ise, doğrudan doğruya diri ve ölmez olan Allah'tan aldık. Bizim gibiler; kalbim bana Rabbinden rivâyet etti, der. Siz ise; fulân, fulândan bana nakl u rivâyet etdi dersiniz. Size, o fulân nerede? diye sorulacak olsa, öldü cevâbını verirsiniz. Rabbinizden rivâyet edin de o fulân ve fulânı bırakın. Asıl Vâhib ve Mülhim olan Allah ölmemiştir. /10a/ 'O size şah damarınızdan daha yakındır"¹⁴ Feyz-i İlâhî ve mübeşşerât kapısı da kapanmamıştır" demiştir.

Bu 'ilm-i ledünnî'nin bir derecesi de vardır ki, nâkıslar ona münkir ve söyleyene düşmân olur. Ashâbdan Ebû Hureyre;

حفظت من رسول الله صلى الله عليه و سلم و عاتين فاما احدهما
فبثثته و اما الاخر فلو بثثته لقطع منى هذا البلعوم

ya'ni "Rasûlu'llâh salla'llâhu 'aleyhi ve sellemden iki kab 'ilm hıfz ettim. Onlardan birini yaydım. Fakat öbürünü söyleyecek olsam şu boğazım keşilirdi."¹⁵ demiş.

13. 18 Kehf, 65.

14. 50 Kâf, 16.

15. Buhârî, Es-Sahih, Çağrı yayınları, İstanbul 1981, Bâbu'l-'ilm, 42.

Hazreti Hüseyin'in mahdûm-ı mükerreremi Zeyne'l-'Abidîn hazretleri de

يا رب جوهر علم لو ابوح به
ولأستحل رحال مسلمون دمی
لقليل لى انت ممن تعبد الوثنا
يرون اقبح ما يأتونه حسنا

kıt'asını söylemiştir ki "Ne kadar 'ilim cevheri vardır ki onu meydana koyacak olsam bana, sen bütperestsin! denilir, müslümânlar; benim kanımı dökmeyi helâl sayarlar. Yaptıkları çirkin bir işi güzel sanırlardı." me'âlindedir. Bu yoldaki ma'lûmâtın, e'ali olmayanlardan gizlenmesi ve onlar yanında bunlara dâ'ir söz söylenmemesi lâzımdır.

İşte Hallâc'ın sözü de bu kabil gizli tutulması lâzım gelenden olduğu hâlde /10b/ onu açığa vurması, i'dâmına fetvâ verenlerin hakikatı anlamamış bulunması onun şehâdetine sebep olmuştur.

Kurb

Mutasavvıflar, seyr u sulûku, ya'ni dervişliği yüz derece i'tibâr etmişler ve o ma'nevî derecelerden her birine bir isim vermişlerdir ki "derecât-ı mi'e"nin biri de kurbdur.

Kurb: Yakınlık demektir. Fakat Hazreti Mevlânâ'nın;

قرب ني بالا وپستى رفتن است
قرب حق از قيد هستى رسنن است

ya'ni "Kurb, yukarıya çıkmak, yahut aşağıya inmek değildir. Kurb-ı İlâhi, varlık kaydından kurtulmaktır" dediği gibi kurbun hakikatı varlık ve benlik vehminden halâs olmaktır.

Yine Hazreti Mevlânâ;

اتصالي بي تكيف بي قياس
هست رب الناس را باجان ناس

ya'ni "Nâsın Rabbi olan Allah'ın rûhuna- nasıl? diye sorulamaz ve bir şey'e kıyâs ile ta'rîf edilemez- bir ittisâli vardır" buyurduğu gibi evvela Allah'ın /1 la/insânlara, sâniyen insânların Allah'a bir yakınlığı bulunduğ muhakkaktır. Kur'ân'da

و نحن اقرب اليه من حبل الوريد

ya'ni "Biz insâna şâh damarından daha yakınız"¹⁶

واعلموا ان الله يحول بين المرء و قلبه

ya'ni "Bilmiş olun ki Allah, insân ile kalbi arasına girer"¹⁷ buyurulmuştur.

İnsânların Allah'a iki türlü tekarrübü olur ki birine "kurb-ı nevâfil" öbürüne "kurb-ı ferâ'iz" denilir. Bir hadîs-i kudsîde;

لا يزال العبد يتقرب الى بالنوافل حتى احبه فاذا احبته
كنت سمعه الذى يسمع بى وبصره الذى يبصر بى
و يده التى يبطش بى و رجله التى يمشى بى

ya'ni "Kulum, ferâ'izi ifâdan sonra nâfile 'ibâdetlere devâm etmekle Bana tekarrüb eylemekden hâli kalmaz. Bu tekarrüb neticesinde Ben onu severim. Sevince de onun kulağı olurum Benimle iştir. Gözü olurum Benimle görür. Eli olurum Benimle tutar. Ayağı olurum Benimle yürür."¹⁸ buyurulmuş ve bu derecede Hakk'ın kula âlet mesâbesinde olduğu sûfiyeye bildirilmiştir.

ان الله يقول ما تقرب المتقربون بأحب الي من اداء
ما افترضته عليهم

ya'ni "Allah buyuruyor ki; Bana tekarrüb eyleyenler, kendilerine farz kıldıklarını edâdan daha ziyâde Bana sevgili bir vâsita ile yaklaşamazlar."¹⁹ hadîsinde ise /11b/ "kurb-ı ferâ'iz"den bahs edilmiş ve onun "kurb-ı nevâfil"den yüksek bulunduğu işaret olunmuştur. Bu derecede kul, Hakk'a âlet olur. Ya'ni kurb-ı ferâ'izle mütekarrib olanlar vâsitasıyla Hak Te'âlâ birçok hikmet ve kudret izhâr eder. Nitekim Bedir Muhârebesi'nde 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz bir avuç taş kırıntısı alıp müşriklerin safına atmış ve onların isâbeti o safdakileri sersemleştirmişti. Cenâb-ı Hak bunu Kur'ân-ı Kerim'de hikâye ederken;

و ما رميت اذ رميت و لكن الله رمى

ya'ni "Ey Peygamber-i ekber; o taş kırıntılarını attığın vakit sen atmadın, lâkin Allah attı."²⁰ buyurmuş ve o esnâda Nebiy-yi Ekrem'in murâd-ı İlâhiyeye vâsita olduğunu bildirmiştir.

17. 8 Enfâl, 24.

18. Buhârî, *Es-Sahih*, Bâbü'r-rikâk, 38.

19. a.g.y.

20. 8 Enfâl, 17.

Bunun daha açık ve herkesce ma'lûm olan bir misâli vardır. Namâzda rukû'dan kıyâma doğrulurken

سمع الله لمن حمده

ya'ni "Allah O'na hamd edenin ettiği hamdi işitti" denilir. Bu cümle lisân-ı İlâhî'den söylenilir, daha açıkcası Allah bunu kullarının lisânından söyler.

Hallâc-ı Mansûr'un ferâ'izden fazla olarak yirmi dört sa'ât zarfında bin rek'at namâz kıldığı Şeyh Ebû Sa'îd b. Ebi'l-Hayr'dan naklen yukarıda geçmişti. Böyle kurb-ı nevâfil ve kurb-ı ferâ'izle Hakk'a mütekarrib olan bir zâtin da Hakk'a âlet olması ve O'nun lisânından Cenâb-ı Bârî'nin Ene'l-Hak buyurması şaşılacak birşey midir?

/12a/ Hazreti Mûsâ Tûr-ı Sinâ'da bir ağacın üstünde ateş parladığını görmüş, yaklaşınca

اننى انا الله لا اله الا انا

ya'ni "Hakikaten Ben Allah'ım, Ben'den başka ma'bûd-ı hakikî yoktur"²¹ hitâbını işitmişti.

Denilmiştir ki;

روا باشد تجلي از درختی
چرا نبود روا از نیک بختی

ya'ni "Allah'ın bir ağaçtan tecellî etmesi ve Ene'llah demesi câ'iz olsun da bir insân-ı kâminden tecellî etmesi ve Ene'l-Hak demesi neden câ'iz olmasın?"

Hallâc'ın Katline Asıl Sebep Ne İdi?

Yukarıda bahs edildiği vechile evliyâ'ullahdan çoğu Ene'l-Hak ve emsâli kelimâtı söylediği halde buna dâ'ir Mevlânâ Câmî Nefehât'ında diyor ki: "Onlara birşey yapılmamış Hallâc ne için i'dâm edilmişti? Hallâc'ın başına gelenler şeyhinin inkisârı neticesi idi. Şeyhi Ebû 'Amr b. 'Osmân-ı Mekkî tevhide dâ'ir bir risâle yazmış, fakat me'âlini herkes anlayamacağı için gizli tutmakta bulunmuş idi. Hallâc, o risâleyi aldı ve meydana çıkardı. Münderecâtı gâyet gâmiz /12b/ olduğu için ma'nasını kavrayamayanlar, Ebû 'Amr'ı inkâr etdiler ve hakkında su-i zanda bulundular. Şeyhi, Hallâc'a "Allah sana birini musallat etsin ki elini, ayağını kessin, gözünü çıkarsın, nihâyet assın!" diye inkisâr etti."

21. 20 Tâhâ, 16.

Böyle bir rivâyet de vardır:

"Bir gün Hallâc'ın kalbinden şöyle bir hâtıra geçti ki, Hazreti Peygâmbere sallâlahu 'aleyhi ve sellem, mi'râc esnâsında niçin yalnız mü'minlerin affını diledi de bütün insânların affını dilemedi? O anda rûh-ı Peygâmbere mütecessid olarak kapıdan içeri girdi ve "bizim kalplerimiz Allah'ın mahall-i ilhâmıdır, oraya her ne ilhâm edilirse öyle hareket ederiz. Eğer bütün insânların 'afvını dilemem ilhâm edilmiş olsaydı öyle istihâm ederdim" buyurdu. Bunun üzerine Hallâc, hata etmiş olduğunu anladı ve özür dilemek üzere başından sarığını çıkarıp tezellül tavrı aldı. 'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz; "sarığını çıkarmak kâfi değil, benim rızâmı kazanmak için başını da vermelisin" buyurdu. Hallâc da bu teklife rızâ gösterdi. Onun için dâr üzerinde bulunduğu sırada, /13a/ "bu işin sebebini ve kimin murâdı olduğunu biliyorum, fakat itâ'at ediyorum" demişti.

14 Şubat 1945

Yazan

Mustafa Nurî b. Mehmed Şâkir